

อุปลักษณเชิงมนนทศน “กเลส” ในพระสุตตันตปิฏก

Conceptual Metaphor of Kilesa in Suttantapitaka

Received 10 June 2021

Revised 10 August 2021

Accepted 11 August 2021

ภัสรวรณญญ เอี่ยมสอาด,

รุจิรา เสงเนตร และเมธาวี ยุทธพงษ์ธาดา

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Passwaran Eiamsa-ard,

Rujira Sengnetr and Methawee Yuttapongtada

Kasetsart University

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ถ้อยคำอุปลักษณที่สะท้อนมนนทศนเกี่ยวกับกเลสในพระสุตตันตปิฏก ตามแนวทางทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชานของ Lakoff and Johnson (1980) เก็บข้อมูลจากพระสุตตันตปิฏกในพระไตรปิฏกภาษาไทย ฉบับหลวง พ.ศ. 2500 ผลการวิจัยพบอุปลักษณเชิงมนนทศนเกี่ยวกับกเลสทั้งสิ้น 10 อุปลักษณ ได้แก่ 1) [กเลส คือ สสาร] 2) [กเลส คือ สิ่งสกปรก] 3) [กเลส คือ ไฟ] 4) [กเลส คือ ศัตรู] 5) [กเลส คือ เครื่องพันธนาการ] 6) [กเลส คือ สิ่งกีดขวาง] 7) [กเลส คือ มนุษย์] 8) [กเลส คือ ผู้มีอำนาจเหนือกว่า] 9) [กเลส คือ อาหาร] และ 10) [กเลส คือ พื้นที่] อุปลักษณเหล่านี้สะท้อนมนนทศนทางพระพุทธศาสนา คือ กเลสก่อให้เกิดปัญหาในการดำเนินชีวิต ขัดขวางการพัฒนาของจิต ดังนั้นมนุษย์จึงควรกำจัดกเลสให้หมดไป

คำสำคัญ: กเลส, พระสุตตันตปิฏก, อุปลักษณเชิงมนนทศน

Abstract

This article aims to analyze conceptual metaphors of kilesa in Suttantapitaka. The analysis was based on Lakoff & Johnson's Cognitive Linguistics Theory. (1980) The data were collected from Suttantapitaka on the Tripitaka, Thai language royal edition. The results revealed that there were 10 types of conceptual metaphors of kilesa in Suttantapitaka such as 1) [KILESA IS MATTER] 2) [KILESA IS DIRTINESS] 3) [KILESA IS FIRE] 4) [KILESA IS ENEMY] 5) [KILESA IS SHACKLE] 6) [KILESA IS OBSTRUCTION] 7) [KILESA IS HUMAN] 8) [KILESA IS SUPERIOR] 9) [KILESA IS FOOD] AND 10) [KILESA IS AREA]. The conceptual metaphors reflected Buddhist concept that kilesa conducted to many problems in human life. Moreover, it can obstruct mental development so human should completely eliminate kilesa.

Keywords: Kilesa, Sutantapitaka, Conceptual Metaphor

บทนำ

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์ซึ่งรวบรวมพุทธวจนะหรือคำสอนของพระพุทธเจ้า รวมถึงพระสาวกสำคัญบางรูป (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2552) มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นเครื่องแสดงหลักธรรมและแนวปฏิบัติสำหรับภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา ทั้งยังเป็นแหล่งรวบรวมศาสตร์ให้ความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์ ที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลอีกด้วย (พระมหาวิเชียร ธมฺมวชิโร, 2553)

พระไตรปิฎกประมวลพระธรรมวินัยไว้ 3 หมวด ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2553) พระสุตตันตปิฎก จัดเป็นพระธรรมวินัยที่มีความโดดเด่นด้านภาษา เนื่องจากเป็นประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตรหรือพระธรรมเทศนาที่ตรัสยกย่องให้เหมาะสมแก่บุคคล โดยมีลักษณะเป็นบทประพันธ์ บทสนทนา บทบรรยายและเรื่องเล่าต่าง ๆ อันเป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2552) แบ่งเป็น 5 นิกาย ได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตรนิกาย และขุททกนิกายขณะที่พระวินัยปิฎก เป็นพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติของภิกษุภิกษุณี และพระอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงหลักธรรมและคำอธิบายอันเป็นหลักวิชา โดยไม่กล่าวถึงบุคคลหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง ความโดดเด่นด้านภาษาทำให้พระสุตตันตปิฎกสะท้อนมโนทัศน์ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างดี

พระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ การดับทุกข์ (โกศล สอดส่อง, 2558) สาเหตุหนึ่งของการเกิดทุกข์ คือ “กิเลส” (ว. วชิรเมธี, 2562) กิเลสเป็นเจตสิก จัดเป็นปัจจัยเชิงลบที่ทำให้จิตและปัญญาเสื่อมคุณภาพ หลักการของพระสุตตันตปิฎกเห็นว่า กิเลสเปรียบเสมือนไฟ ประกอบด้วย ไฟราคะ ไฟโทสะ และไฟโมหะ ซึ่งแผดเผาหมู่สัตว์ที่ยังหมกมุ่นอยู่ในกามทั้งหลาย จิตที่เต็มไปด้วยกิเลสจะก่อให้เกิดทุกข์เวทนา ดังนั้นมนุษย์จึงควรขจัดกิเลสให้หมดสิ้นไป (ธนัทพร อุทัยสุทธิจิตร, 2561) อาจกล่าวได้ว่า กิเลสเป็นปัญหาสำคัญอันขัดขวางการเจริญของจิต เป็นเหตุให้มนุษย์เวียนว่ายในวัฏสงสาร ดังนั้นพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสุตตันตปิฎก จึงอธิบายกิเลสไว้อย่างแยบคายโดยการใช้รูปภาษา ที่แตกต่างกัน เพื่อสะท้อนระบบความคิดของพระพุทธศาสนา

ความเชื่อมโยงระหว่างภาษากับระบบความคิดของผู้ใช้ภาษาสามารถอธิบายผ่านการศึกษาอุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ (conceptual metaphors) ตามทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาน (ซ์หวดี ศรลัมพ์, 2548) Lakoff & Johnson (1980) เสนอทัศนะว่า อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ไม่จำกัดรูปแบบอยู่ ที่โครงสร้างของภาษา แสดงการเปรียบเทียบ แต่เกี่ยวข้องกับความคิดทำให้เข้าใจว่าคนในสังคมมีมโนทัศน์ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างไร ซึ่งการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับมโนทัศน์จะสะท้อนผ่านการถ่ายทอดความหมายจากวงความหมายต้นทาง (source domain) ไปสู่วงความหมายปลายทาง (target domain) อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ ได้รับความนิยมนำไปศึกษากับหลายตัวบท เช่น กิเลส: การศึกษาอุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ในภาษาไทย (วุฒินันท์ แก้วจันทร์เกตุ, 2555) เก็บข้อมูลจากคลังข้อมูลภาษาไทยแห่งชาติ กรรม: อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ที่

สะท้อนความเชื่อในสังคมไทย (เอกพล ดวงศรี, 2561) เก็บข้อมูลจากเว็บไซต์พันทิปและคลังข้อมูลภาษาไทยแห่งชาติ และอุปลักษณ์ความทุกข์ในภาษาไทย (ธนพล เอกพจน์ และวิรัช วงศ์ภินันท์วัฒนา, 2560) เป็นต้น

อย่างไรก็ตามยังไม่มีการศึกษาอุปลักษณ์เชิงมนทัศน์เกี่ยวกับกิเลส โดยใช้พระสุตตันตปิฎกเป็นแหล่งข้อมูล จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่าพระสุตตันตปิฎกปรากฏถ้อยคำอุปลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับกิเลสเป็นจำนวนมาก ซึ่งสะท้อนมนทัศน์ที่พระพุทธศาสนามีต่อกิเลส ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเพื่อวิเคราะห์ถ้อยคำอุปลักษณ์เกี่ยวกับกิเลสในพระสุตตันตปิฎกตามแนวทางทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชานของ Lakoff & Johnson (1980) ซึ่งจะให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกิเลสกับวงความหมายต้นทางในระบบปริชาน

วัตถุประสงค์

เพื่อวิเคราะห์ถ้อยคำอุปลักษณ์ที่สะท้อนมนทัศน์เกี่ยวกับกิเลสในพระสุตตันตปิฎก

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

กิเลส (kilesa)

กิเลส เป็นแนวคิดพื้นฐานในพระพุทธศาสนา ถือเป็นสาเหตุหนึ่งของการเกิดทุกข์ (ว. วชิรเมธี, 2562) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ให้คำจำกัดความของกิเลสไว้สอดคล้องกับพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554) กล่าวโดยสรุป คือ กิเลสเป็นสิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองหรือขุ่นมัว ทั้งนี้พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ยังขยายความต่อไปว่า กิเลส หมายถึง ความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิดทำให้จิตใจของมนุษย์ไม่บริสุทธิ์ ดังนั้นการขจัดกิเลสจึงเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาเนื่องจากนำไปสู่การบรรลุนิพพาน

แนวคิดเกี่ยวกับกิเลสปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งสามคัมภีร์ ประกอบด้วย พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งพระสุตตันตปิฎกเป็นคัมภีร์ที่โดดเด่นด้านการใช้ภาษา เนื่องจากเป็นประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตรที่ตรัส ยกย่องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาส

กิเลส เป็นประเด็นการศึกษาที่ผ่านการวิจัยในหลายแง่มุม อาทิ การวิจัยเรื่อง “รูปแห่งกิเลสวัฏ” (ธนัชชา ลีลากร, 2562) ศึกษากิเลสโดยสะท้อนผ่านแง่มุมของทัศนศิลป์ เพื่อชี้ให้เห็นโทษของกิเลสและทำให้มนุษย์ตื่นรู้จากกิเลส รวมถึงการศึกษาในแง่มุมพระพุทธศาสนา เช่น การศึกษาวิเคราะห์มานะในพระพุทธศาสนา (พระสาธิต ฐมธโร, 2546) พบว่า มานะเป็นกิเลสประเภทหนึ่งหมายถึงความถือตัวหรือความสำคัญตน เป็นเหตุให้เกิดปัญหาหรือทุกข์ของมนุษย์

อุปลักษณ์เชิงมนทัศน์ (kilesa)

อุปลักษณ์เชิงมนทัศน์ (Conceptual Metaphors) จากทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชานไม่ได้ถูกกำหนดจากโครงสร้างของภาษาเพื่อแสดงการเปรียบเทียบเท่านั้น (Lakoff & Johnson, 1980) เช่น สวายนางฟ้าใจแข็งดุจหิน ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญที่พบจากการศึกษาอุปลักษณ์แบบเก่า ในภาษาไทยจะนิยมนำไปวิเคราะห์

งานร้อยกรอง แต่อุปลักษณเชิงมนโทัศน์จะเกี่ยวข้องกับความคิด ทำให้เข้าใจว่าคนในสังคมมีมนโทัศน์ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างไร จึงมุ่งศึกษาภาษาที่ใช้ในชีวิตจริง (ชัชวดี ศรีลัมพ์, 2548)

อุปลักษณเชิงมนโทัศน์ได้รับความนิยมแพร่หลายในการศึกษา เช่น อุปลักษณเชิงมนโทัศน์เกี่ยวกับความตายในภาษาไทย (นันทนา วงษ์ไทย, 2555) อุปลักษณเชิงมนโทัศน์เกี่ยวกับอารมณ์กลัวในรวมเรื่องสั้นและรายการโทรทัศน์ภาษาไทย (ณรงค์กร รอดทรัพย์, อัญชลี วงศ์วัฒนาและพัชรินทร์ อนันต์ศิริวัฒน์, 2560) และอุปลักษณเชิงมนโทัศน์เกี่ยวกับเรื่องเพศในลำตัด (อาภรณ์ เอี่ยมสอาด, 2561) เป็นต้น

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ทำให้เข้าใจมนโทัศน์ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อกิเลส
2. เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาแนวทางการศึกษาพระพุทธศาสนา

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอุปลักษณเชิงมนโทัศน์ตามแนวทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชานของ Lakoff & Johnson (1980) แนวคิดเกี่ยวกับกิเลส และพระสูตรตันตปิฎก จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง พ.ศ. 2500
2. เก็บข้อมูลอุปลักษณเชิงมนโทัศน์เกี่ยวกับกิเลสที่พบในพระสูตรตันตปิฎก จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง พ.ศ. 2500
3. นำถ้อยคำอุปลักษณเกี่ยวกับกิเลสที่พบมาจัดกลุ่มความหมาย
4. วิเคราะห์การถ้อยวงความหมายของถ้อยคำอุปลักษณจากวงความหมายต้นทางสู่วงความหมายปลายทาง

เครื่องมือการวิจัยเชิงคุณภาพ

1. แนวคิดอุปลักษณเชิงมนโทัศน์ตามแนวทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชานของ Lakoff & Johnson (1980)
2. แนวคิดเกี่ยวกับกิเลส และพระสูตรตันตปิฎก จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง พ.ศ. 2500
3. แบบวิเคราะห์เอกสาร (Document analysis form)

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. การอ้างอิงข้อความจากพระสูตรตันตปิฎกจะใช้ระบบ ชื่อย่อคัมภีร์ (ไทย) เล่ม/ข้อ/หน้า ตามวิธีการอ้างอิงพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เช่น ส.ส. (ไทย) 15/734/228 หมายถึง สังยุตตนิกาย สฬายวรรค เล่มที่ 15 ข้อที่ 734 หน้า 228

2. แหล่งข้อมูลที่ใช้ คือ พระสุตตันตปิฎก จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง พ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับแรกที่แปลครบถ้วน เนื่องในวาระฉลอง 25 พุทธศตวรรษ หรือพุทธชนันตี 2500 ปี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2560)

3. บทความนี้เก็บข้อมูลเฉพาะอุปลักษณะเชิงมนทัศน์ที่ปรากฏคู่กับคำว่า “กิเลส” เท่านั้น

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยอุปลักษณะเชิงมนทัศน์ “กิเลส” ในพระสุตตันตปิฎก มีผลการวิจัยดังนี้

1. [กิเลส คือ สสาร] เป็นการนำมนทัศน์ที่สัมพันธ์กับสสาร ในปริบทนี้หมายถึง สิ่งที่มีมวลสาร ต้องการที่อยู่ และสัมผัสได้ มาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบหรือวงความหมายต้นทาง เพื่ออธิบายหรือถ้อยวงความหมายไปสู่กิเลสซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบ อุปลักษณะกิเลส คือ สสาร จำกัดเฉพาะ 3 อุปลักษณะย่อย ได้แก่ [กิเลส คือ วัตถุ] [กิเลส คือ น้ำ] และ [กิเลส คือ มลพิษทางอากาศ] ดังนี้

1.1 [กิเลส คือ วัตถุ] ในปริบทนี้มุ่งเน้นถ้อยคำอุปลักษณะที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะและกิริยาที่ใช้กับวัตถุโดยเฉพาะ และไม่ระบุชัดว่าเป็นวัตถุชนิดใด ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1 ในคำว่า พวกปุณฺณทั้งหลายทุกสมณะและพราหมณ์ พึงกล่าวโดยโหชิต ความว่า เพราะอรรถว่ากระไร จึงชื่อว่าปุณฺณ. เพราะอรรถว่าให้กิเลสนาเกิด

(ข.มหา (ไทย) 19/430/230)

ตัวอย่างที่ 2 ภิกษุประกอบด้วยอินทรีย์สังวรอันเป็นอริยะ เช่นนี้ ย่อมได้เสวยสุขอันไม่ระคนด้วยกิเลส ในภายใน ดูกรมหาบพิตร ด้วยประการดังกล่าวมานี้ แล ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย.

(ที.สี. (ไทย) 9/122/67)

ตัวอย่างที่ 1 พบถ้อยคำอุปลักษณะ “หนา” ซึ่งเป็นคุณลักษณะของวัตถุ มาใช้กับกิเลส “หนา” หมายถึง ส่วนสูงมากจากผิวพื้น มีส่วนสูงมากจากผิวพื้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) เป็นการเปรียบเทียบกิเลสมีรูปลักษณะและขนาดสัมพันธ์กับวัตถุ ตัวอย่างที่ 2 พบถ้อยคำอุปลักษณะ “ระคน” หมายถึง ปนหรือผสมให้เข้ากัน คละกันเป็นกลุ่มเป็นพวก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) เป็นการเปรียบเทียบการมีกิเลสและการปะปนหรือการคละของวัตถุชนิดใดชนิดหนึ่ง

ตัวอย่างที่ 3 ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นนักปราชญ์ ปราศจากโมหะทรงทำลายกิเลสเครื่องตรึงใจได้

(ม.ม. (ไทย) 13/82/62)

ตัวอย่างที่ 4 ด้วยความปราโมทย์ย่อมตัดนิรณชาตโดยชอบ ด้วยปฐมฌาน ฯลฯ ย่อมตัดกิเลสทั้งปวงขาดโดยชอบด้วยอรหัตตมรรค

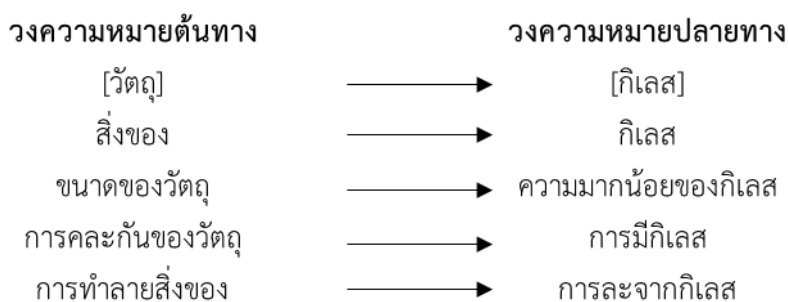
(จุ.ปฎิ. (ไทย) 31/228/81)

ตัวอย่างที่ 5 เมื่อบุคคลงดเว้นจากการกระทำทางกายแล้ว อาสวะเหล่านั้นที่ก่อทุกข์ เดือดร้อน ย่อมไม่มีแก่เขา เขาไม่ทำกรรมใหม่ด้วย รับผลกรรมเก่าแล้วทำให้สิ้นไปด้วย นี่เป็นปฏิบัติเพื่ากิเลสให้พินาศ ผู้ปฏิบัติพึงเห็นได้เอง

(อง.จตุกก. (ไทย) 21/195/188)

ตัวอย่างที่ 3 - 5 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ที่แสดงการละหรือทำให้กิเลสหมดไป ได้แก่ “ทำลาย” หมายถึงอาการที่ทำให้สิ่งซึ่งเป็นกลุ่มก้อนแตกหักหรือพังกระจัดกระจาย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) “ตัด” หมายถึง ทำให้ขาดด้วยของมีคม “เผา” หมายถึง ทำให้ร้อนให้สุกหรือให้ไหม้เป็นต้นด้วยไฟหรือทำลายวัตถุใดวัตถุหนึ่งด้วยไฟ ดังนั้นจึงสะท้อนมโนทัศน์ทางพระพุทธศาสนา คือ กิเลสเป็นวัตถุหรือสิ่งของ ซึ่งควรทำลายด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่นเดียวกับการทำให้จิตใจของตนปราศจากกิเลส

อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ [กิเลส คือ วัตถุ] แสดงการถ่ายโยงจากวงความหมายต้นทางสู่ วงความหมายปลายทาง ดังนี้

1.2 [กิเลส คือ ของเหลว] เป็นการนำมโนทัศน์ที่สัมพันธ์ของเหลวมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบหรือวงความหมายต้นทาง อุปลักษณ์กิเลส คือ ของเหลว ปรากฏดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 6 วิตกของคนทั้งหลายอาศัยปิยรูปสาตรูป ๖๐ เป็นอันมาก ตั้งลงแล้วโดยไม่เป็นธรรมในหมู่ปุถุชน บุคคลไม่พึงถึงวังวนกิเลสในอารมณ์ไหน ๆ และบุคคลผู้ไม่พูดจาชั่วหยาบ จึงชื่อว่าเป็นภิกษุ

(ส.ส. (ไทย) 15/732/227)

ตัวอย่างที่ 7 ขนเหล่าใดดำเนินไปตามมรรคา ที่พระตถาคตเจ้าทรงประกาศแล้ว สำรวมในศีลสังวรที่พระตถาคตเจ้าผู้มีจักขุเป็นเผ่าพันธุ์แห่ง พระอาทิตย์ ทรงแสงแล้ว คุ่มครองอินทรีย์ มีสติทุกเมื่อ ไม่ชุ่มด้วยกิเลส ตัดอนุสัยทั้งปวงอันแล่นไปตาม กระแสบ่วงมาร ขนเหล่านั้นแล บรรลุความสิ้นอาสวะถึงฝั่ง คือ นิพพานในโลกแล้ว

(อง.สตตก. - อฏฐก. - นวก. (ไทย) 23/120/176)

ตัวอย่างที่ 8 พราเซอรรถว่า อันคติทั้งปวงร่อยไวกมาก เพราะอรรถว่า ผู้อันอภิสังขารต่าง ๆ ประทุแต่งไว้มาก เพราะอรรถว่า ผู้ล่อยไปตามโอฆกิเลสต่าง ๆ มาก

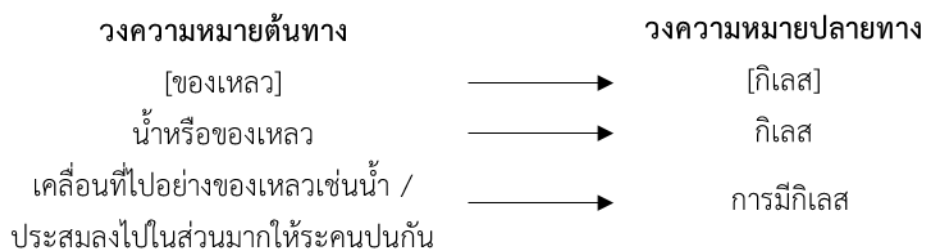
(ชุมหา. (ไทย) 29/239/137)

ตัวอย่างที่ 9 ดุกริกษุทั้งหลาย สุข ๒ อย่างนี้ ๒ อย่างเป็นไฉน คือ สุขเจือกิเลส ๑ สุขไม่เจือกิเลส ๑ ดุกริกษุทั้งหลาย สุข ๒ อย่างนี้แล ดุกริกษุทั้งหลาย บรรดาสุข ๒ อย่างนี้ สุขไม่เจือกิเลสเป็นเลิศ ฯ

(อง.เอกก. - พุท. - ตีก. (ไทย) 20/311/74)

ตัวอย่างที่ 6 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ คือ “วังวน” หมายถึง ห้วงน้ำที่หมุนวน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ตัวอย่างที่ 7 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ “ชุ่ม” หมายถึง มีน้ำหรือของเหลวซึมซาบเอิบอาบอยู่ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ตัวอย่างที่ 8 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ “ลอย” หมายถึง ไม่จม, อยู่บนผิวน้ำ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) และตัวอย่างที่ 9 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ “เจือ” หมายถึง เอาส่วนน้อยประสมลงไปในส่วนมากให้ระคนปนกัน ตามปกติใช้กับของเหลว ถ้อยคำอุปลักษณ์ข้างต้นอยู่ในวงความหมายของ “ของเหลว” สะท้อนมโนทัศน์ทางพระพุทธศาสนา คือ กิเลสจะเคลื่อนที่ไปอย่างของเหลวเช่นน้ำและซึมซาบ อยู่ในจิตใจของมนุษย์ มนุษย์ที่มีกิเลสมากเหมือนอยู่ในกระแสน้ำวนซึ่งสามารถดึงชีวิตให้ตกต่ำลงได้

อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ [กิเลส คือ ของเหลว] สามารถแสดงการถ้อยจากวงความหมายต้นทางสู่วงความหมายปลายทาง ดังนี้

1.3 [กิเลส คือ มลพิษทางอากาศ] เป็นการนำมโนทัศน์ที่สัมพันธ์กับมลพิษทางอากาศ ซึ่งหมายถึง ภาวะอากาศที่มีสารเจือปนอยู่ในปริมาณที่สูงกว่าระดับปกติเป็นเวลานาน มาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบหรือวงความหมายต้นทาง อุปลักษณ์กิเลส คือ มลพิษทางอากาศ ปรากฏดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 10 ภิกษุเชื่อว่าน้อมไปแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นแห่งตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วน มีความปลอดโปร่งจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบล่วงส่วน เป็นพรหมจารีล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วน เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

(ม.ม. (ไทย) 12/438/327)

ตัวอย่างที่ 11 ข้าแต่ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ ธรรมอันหนึ่ง ที่เมื่อภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียรมีตนส่งไปอยู่ จิตที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้น ย่อมถึงความสิ้นไปและย่อมบรรลुถึงธรรมที่ปลอดโปร่งจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบไว้

(ม.ม. (ไทย) 13/19/14)

ตัวอย่างที่ 10 และ 11 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ คือ “ความปลอดโปร่ง” หรือ “ปลอดโปร่ง” หมายถึง ผ่องใส ปราศจากความขุ่นมัว (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) มักใช้ในวงความหมายที่เกี่ยวข้องกับมลพิษ ดังนั้นจึงสะท้อนมโนทัศน์ทางพระพุทธศาสนา คือ กิเลส เป็นภาวะที่เกิดมลพิษทางอากาศซึ่งเป็นอันตรายต่อสุขภาพ

เช่นเดียวกับกิเลสอันเป็นเหตุแห่งหายนะของชีวิตมนุษย์ มนุษย์ที่ไม่มีกิเลสแล้วย่อมเหมือนอากาศที่ไม่มีมลพิษหรืออากาศปลอดโปร่ง

อุปลักษณ์เชิงมนทัศน์ [กิเลส คือ มลพิษทางอากาศ] แสดงการถ่ายโยงจากวงความหมายต้นทางสู่วงความหมายปลายทาง ดังนี้

2. [กิเลส คือ สิ่งสกปรก] สิ่งสกปรกในบริบทนี้ หมายถึง สิ่งที่ไม่สะอาดหรือเปื้อนด้วยสิ่งที่ไม่ดีที่น่าเกลียดหรือไม่พึงประสงค์ อุปลักษณ์กิเลส คือ สิ่งสกปรก ปรากฏดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1 ข้าแต่พระสารีบุตรผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอธรรมิกเถาเห็นปานนี้ จงแจ่มแจ้งแก่คฤหัสถ์ผู้นุ่งผ้าขาวบ้างเถิด เพราะมีกุลบุตรผู้เกิดมามีกิเลสฐลีในดวงตาน้อย จะเสื่อมคลายจากธรรม จะเป็นผู้ไม่รู้ธรรมโดยมิได้สดับ

(ม. อุ. (ไทย) 13/735/353)

ตัวอย่างที่ 1 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งสกปรกหรือสิ่งปนเปื้อน คือ “ฐลี” หมายถึง ละออง, ฝุ่น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) และตัวอย่างที่ 2 พบถ้อยคำอุปลักษณ์แสดงวิธีการจัดการกิเลส คือ เพา หมายถึง ทำให้ร้อนให้สุกหรือให้ไหม้เป็นต้นด้วยไฟ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ตัวอย่างนี้ยังสะท้อนมนทัศน์ให้เห็นว่า กิเลส คือ ขยะหรือสิ่งปฏิกูลต่างอีกด้วย

ตัวอย่างที่ 2 เท. บุรุษผู้มีบาปหนา แปรเปื้อนด้วยราคาทิกิเลสเกินเหตุเราไม่พูดถึงคนนั้น แต่เราควรจะทำละวาท่าน บาบประมาณเท่าปลายขนทราย ย่อมปรากฏประจักษ์เท่าก้อนเมฆในอากาศแก่บุรุษ ผู้ไม่มีกิเลส ดังว่าเนิน ผู้มักแสวงหาไตรสิกขาอันสะอาดเป็นนิจ ฯ

(ส.ส. (ไทย) 15/798/257)

ตัวอย่างที่ 2 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับการเจือปนหรือความสกปรก คือ “ระคน” หมายถึง ปนหรือผสมให้เข้ากันคละกันเป็นกลุ่มเป็นพวก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ตัวอย่างที่ 4 คือ “เจือ” หมายถึง ผสม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) และตัวอย่างที่ 5 คือ “แปรเปื้อน” หมายถึง เปื้อน, มีสิ่งสกปรก น่ารังเกียจหรือไม่ต้องการติดอยู่ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นการเน้นย้ำให้เห็นว่า กิเลส คือ สิ่งที่น่ารังเกียจทำให้เกิดความสกปรกขึ้นภายในจิตใจ

ตัวอย่างที่ 3 ขอนอบน้อมแด่พระวิปัสสิพุทธเจ้า ผู้มีพระจักขุ มีพระสิริขนอนน้อม แต่พระสิริพุทธเจ้าผู้ทรงอนุเคราะห์แก่สัตว์ทั่วหน้า ขอนอบน้อมแด่พระเวสสุพุทธเจ้า ผู้ทรงชำระกิเลสมีความเพียร ขอนอบน้อมแด่ พระกุกสันธพุทธเจ้า ผู้ทรงย้ายิมารและเสนามาร

(ที.ปา. (ไทย) 11/209/149)

ตัวอย่างที่ 3 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำความสะอาดสิ่งสกปรก คือ “ชำระ” หมายถึง ชะล้างให้สะอาด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ถ้อยคำอุปลักษณ์ดังกล่าวเป็นการกล่าวย้าให้เห็นว่า กิเลสสะท้อน มโนทัศน์สิ่งสกปรกหรือสิ่งเจือปน ซึ่งพุทธศาสนิกชนพึงจัดให้หมดไปด้วยการปฏิบัติตามคำสอนของพระ สัมมาสัมพุทธเจ้า

อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ [กิเลส คือ สิ่งสกปรก] แสดงการถ่ายโยงจากวงความหมายต้นทางสู่ วงความหมายปลายทาง ดังนี้

3. [กิเลส คือ ไฟ] เป็นการนำมโนทัศน์ที่สัมพันธ์ไฟมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบหรือวงความหมายต้นทาง อุปลักษณ์กิเลส คือ ไฟ ปรากฏดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1 ฉะนั้น พึงทอดจักษุลง ไม่ค่นองเท้า มีอินทรีย์อันคุ้มครองแล้ว รักษาเมณัส อันระคะไม่ชุ่ม แล้ว อันไฟกิเลสไม่เผาผลาญ พึงเที่ยวไปผู้เดียว

(ขุ.อป. (ไทย) 32/2/10)

ตัวอย่างที่ 2 ท่านจงลุกขึ้นเถิดภิกษุ ท่านจะต้องการอะไรด้วยความหลับ ท่านผู้เร้าร้อนด้วยกิเลส อัน ลูกศรคือตัณหาเสียบแทงดินรนอยู่ จะมัวหลับมีประโยชน์อะไร

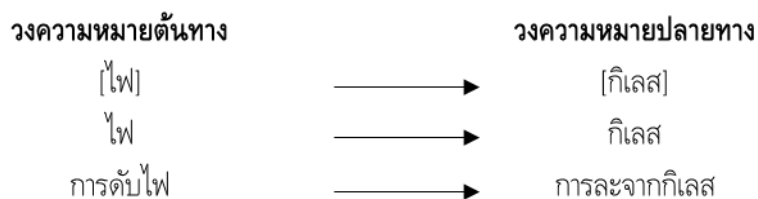
(ส.ส. (ไทย) 15/764/240)

ตัวอย่างที่ 3 เธอย่อมพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความหน่าย พิจารณาเห็นความดับ พิจารณาเห็นความสละคืนในเวทนาทั้งหลายนั้น เมื่อพิจารณาเห็นดังนั้น ก็ไม่ยึดมั่นสิ่งอะไรๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่นย่อมดับกิเลส

(ม.ม. (ไทย) 12/438/328)

จากตัวอย่างที่ 1 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ คือ “ไฟ” รวมถึงกริยาแสดงอาการของไฟ คือ “เผาผลาญ” ตัวอย่างที่ 2 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ “เร้าร้อน” หมายถึง กลัดกลุ้มด้วยร้อนใจ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) อย่างไรก็ตาม “เร้าร้อน” เกิดการขยายความหมายเชิงอุปลักษณ์ทำให้มีระดับความเป็นนามธรรมสูงขึ้น จึงไม่ได้ใช้ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับ “ไฟ” โดยตรง ดังนั้นจึงสะท้อนมโนทัศน์ทางพระพุทธศาสนา คือ กิเลส เป็นเหตุแห่งหายนะเช่นเดียวกับไฟที่สามารถเผาทำลายสิ่งต่าง ๆ ได้ นอกจากนี้ในตัวอย่างที่ 3 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ คือ “ดับ” หมายถึง ทำให้สูญสิ้นไป เช่น ดับไฟ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) จึงสะท้อนมโนทัศน์การจัดการกิเลสให้หมดไปด้วย

อุปลักษณ์เชิงมนโฑศน์ [กิเลส คือ ไฟ] สามารถแสดงการถ่ายโยงจากวงความหมายต้นทางสู่วงความหมายปลายทาง ดังนี้

4. [กิเลส คือ ศัตรู] เป็นการนำมนโฑศน์ที่สัมพันธ์กับศัตรู หมายถึง ข้าศึก ปรปักษ์ ฝ่ายตรงข้าม ผู้ทำลาย หรือผู้เบียดเบียนมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบหรือวงความหมายต้นทาง อุปลักษณ์กิเลส คือ ศัตรู ปรากฏดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1 บรรพชิตพึงพิจารณาเนือง ๆ ว่า ญาณทัสนะวิเศษอันสามารถกำจัดกิเลส เป็นอริยะ คือ อุตริมนุสธรรมอันเราได้บรรลุแล้วมีอยู่หรือหนอ ที่เป็นเหตุให้เราผู้อันเพื่อนพรหมจรรย์ถามแล้วจัก ไม่เป็นผู้ก่อเงินในกาลภายหลัง ๑

(อง.ทสก. - เอกาทสก. (ไทย) 24/48/81)

ตัวอย่างที่ 2 ภิกษุผู้ชำนาญกิเลสด้วยมรรคเป็นผู้ปฏิบัติชอบ ย่อมไม่เศร้าโศกเลยในกาลไหน ๆ ย่อมได้รับเกียรติคุณและความสุข บัณฑิตทั้งหลายย่อมเรียกภิกษุผู้เช่นนั้นว่า เป็นผู้เห็นธรรม

(ส.ส. (ไทย) 15/734/228)

ตัวอย่างที่ 3 กาลบางครั้งภิกษุปฏิบัติชอบแล้วขณะกิเลสด้วยมรรคจึงไม่ต้องเศร้าโศกยังกลับได้เกียรติคุณ และความสุข

(ขุ.วิ-เปต.เถร.-เถรี. (ไทย) 26/401/373)

ตัวอย่างที่ 1 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ที่เป็นกริยาอาการการต่อสู้ การปราบศัตรู รวมถึงการขจัดสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ คือ “กำจัด” หมายถึง ขับไล่, ปราบ, ทำให้สิ้นไป (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ตัวอย่างที่ 2 และ 3 พบถ้อยคำอุปลักษณ์แสดงผลจากการต่อสู้ ได้แก่ ชำระ หรือ ชนะ หมายถึง ทำให้เขาพ่ายแพ้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) โดยมีอาวุธที่ใช้ในการต่อสู้ คือ “มรรค” ซึ่งหมายถึง ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์หรือทางอันให้ถึงความเป็นอริยบุคคลแต่ละขั้น (พระธรรมปิฎก, 2546) ดังนั้นจึงสะท้อนมนโฑศน์ทางพระพุทธศาสนา คือ กิเลส เป็นสิ่งที่ภิกษุและฆราวาสพึงละหรือทำให้หมดไปจากจิตใจของตน เพื่อดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องสมบูรณ์ โดยอาศัยมรรค ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญมาใช้ในการจัดการกิเลส

อุปลักษณ์เชิงมนทัศน์ [กิเลส คือ ศัตรู] สามารถแสดงการถ่ายโยงจากวงความหมายต้นทางสู่วงความหมายปลายทาง ดังนี้

วงความหมายต้นทาง		วงความหมายปลายทาง
[ศัตรู]	→	[กิเลส]
ศัตรูหรือฝ่ายตรงข้าม	→	กิเลส
อาวุธที่ใช้กำจัดศัตรู	→	มรรค
การต่อสู้กับศัตรู	→	วิธีการจัดการกิเลส
ผลจากการต่อสู้กับศัตรู	→	การละจากกิเลส

5. [กิเลส คือ เครื่องพันนาการ] เป็นการนำมนทัศน์ที่สัมพันธ์กับเครื่องพันนาการ ซึ่งหมายถึงอุปกรณ์ที่ใช้ในการจองจำ มาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบหรือวงความหมายต้นทาง อุปลักษณ์กิเลส คือ เครื่องพันนาการ ปรากฏดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1 เราจักกล่าวธรรมอย่างสูงสืบทอด สำหรับเปลื้องกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหมด เพื่อถึงพระนิพพาน เพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์ ฯ

(ที.ปา. (ไทย) 11/365/251)

ตัวอย่างที่ 2 ท่านจงฟังพระคุณของพระผู้มีพระภาคที่ข้าพเจ้าเป็นสาวก ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นนักปราชญ์ ปราศจากโมหะ ทรงทำลายกิเลสเครื่องตรึงใจได้ ทรงชำนาญ ไม่มีทุกข์ มีจิตเสมอด้วยดี

(ม.ม. (ไทย) 13/82/62)

ตัวอย่างที่ 3 จิตของเราก็คือหลุดพ้นจากกิเลส ขอท่านจงเห็นคุณพิเศษของพระธรรมอย่างนี้เถิด บัดนี้ เราได้บรรลุวิชา ๓ แล้วได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว

(ขุ.วิ-เปต.เถร.-เถรี. (ไทย) 26/361/287)

ตัวอย่างที่ 1 และ 2 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ “เครื่องร้อยรัด” และ “เครื่องตรึงใจ” จัดอยู่ในวงความหมายเครื่องพันนาการ มีความหมายแสดงการจองจำหรือการทำให้อยู่กับที่ และตัวอย่างที่ 3 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ “หลุดพ้น” หมายถึง เป็นอิสระจากสิ่งผูกมัดติดข้องอยู่ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ดังนั้นจึงสะท้อนมนทัศน์ทางพระพุทธศาสนา คือ กิเลสเป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการจองจำ ทำให้มนุษย์ต้องอยู่ในสังสารวัฏ การละกิเลสจึงเป็นการหลุดพ้นจากการถูกจองจำและทำให้บรรลุมรรคผลได้

อุปลักษณ์เชิงมนทัศน์ [กิเลส คือ เครื่องพันนาการ] แสดงการถ่ายโยงจากวงความหมายต้นทางสู่วงความหมายปลายทาง ดังนี้

วงความหมายต้นทาง		วงความหมายปลายทาง
[เครื่องพันนาการ]	→	[กิเลส]
อุปกรณ์ที่ใช้ในการจองจำ	→	กิเลส
การหลุดพ้นจากการถูกจองจำ	→	การละจากกิเลส

6. [กิเลส คือ สิ่งกีดขวาง] เป็นการนำมโนทัศน์ที่สัมพันธ์กับสิ่งกีดขวางในปริบทนี้หมายถึง สิ่งกีดขวางกั้นไว้ มาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบหรือวงความหมายต้นทาง อุปลักษณกิเลส คือ สิ่งกีดขวาง ปรากฏดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1 ขนเหล่าใดย่อมรู้ อัตภาพนั้นว่าเกิดแต่สิ่งใด ขนเหล่านั้นย่อมบรรเทาเหตุเกิดนั้นเสียได้ ดูกรยักข์ ท่านจงฟัง ขนเหล่านั้นย่อมข้ามห้วงกิเลสนี้ ซึ่งข้ามได้ยาก และไม่เคยข้ามเพื่อความไม่มีภพอีกต่อไป ฯ

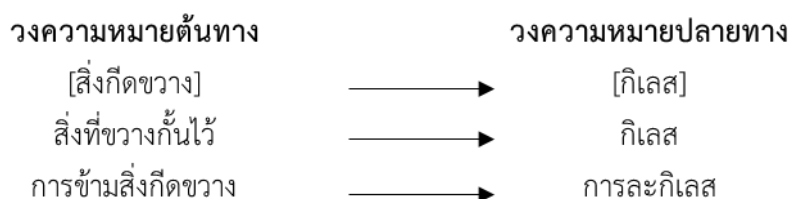
(ส.ส. (ไทย) 15/810/250)

ตัวอย่างที่ 2 ทรงข้ามกิเลสอันปราศจากความเสมอได้ ปราศจากมลทิน

(ม.ม. (ไทย) 13/82/62)

ตัวอย่างที่ 1 และ 2 พบถ้อยคำอุปลักษณ คือ “ข้าม” จากข้างหนึ่งไปถึงอีกข้างหนึ่งโดยมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งขวางอยู่ แสดงการข้ามหรือการละกิเลส ดังนั้นจึงสะท้อนมโนทัศน์ทางพระพุทธศาสนา คือ กิเลส เป็นสิ่งกีดขวางการปฏิบัติดีของมนุษย์ การละกิเลสจึงเป็นการข้ามสิ่งกีดขวางต่าง ๆ ไป

อุปลักษณเชิงมโนทัศน์ [กิเลส คือ สิ่งกีดขวาง] สามารถแสดงการถ่ายโยงจากวงความหมายต้นทางสู่วงความหมายปลายทาง ดังนี้

7. [กิเลส คือ มนุษย์] เป็นการนำมโนทัศน์ที่สัมพันธ์กับมนุษย์ มุ่งเน้นไปที่พฤติกรรมของมนุษย์ ทั้งการแสดงออกทางกายภาพและความคิด ความรู้สึก มาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบหรือวงความหมายต้นทาง เพื่อแสดงมโนทัศน์ว่ากิเลสเป็นมนุษย์ทั่วไป ทั้งนี้ปริบทนี้จะไม่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อุปลักษณกิเลส คือ มนุษย์ ปรากฏดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1 เพราะจิรชนเป็นผู้ครอบงำความไม่ยินดี กิเลสอะไรจะมากั้นทางบุคคลผู้บรรเทาภิเลสเสียได้ มีปรกติละกรรมทั้งปวงได้

(อง.จตุกก. (ไทย) 21/28/28)

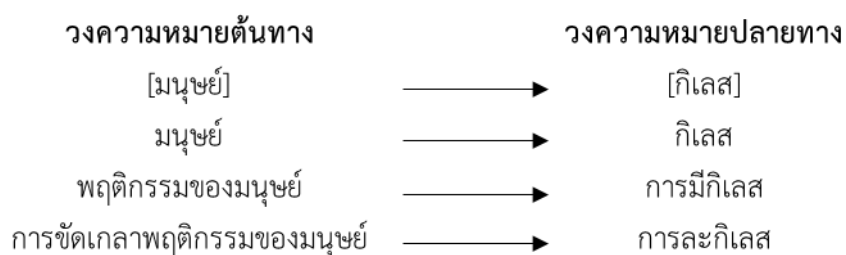
ตัวอย่างที่ 2 อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้เสวยย่อมเป็นผู้ได้ตามปรารถนา ได้โดยไม่ยากโดยไม่ลำบาก ซึ่งถกถาอันเป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลส เป็นที่สบายแก่ธรรมเครื่องโปร่งจิต

(อง.ปณจก. - ฉกก. (ไทย) 22/90/102)

ตัวอย่างที่ 1 พบถ้อยคำอุปลักษณ “กั้นทาง” หมายถึง ทางแขวนออกขวางทางไว้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ซึ่ง “กั้นทาง” เป็นพฤติกรรมของมนุษย์ จึงแสดงมโนทัศน์ คือ กิเลสขัดขวางการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ และตัวอย่างที่ 2 พบถ้อยคำอุปลักษณ คือ “ขัดเกลากิเลส” หมายถึง ทำให้เรียบร้อย, อบรมพร่าสอน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) “ขัดเกลากิเลส” เป็นลักษณะของสังคมประกิต (Socialization Process) มนุษย์จะต้อง

อาศัยการขัดเกลาทางสังคมเพื่อเรียนรู้การอยู่ร่วมกันในสังคม ดังนั้น “กิเลส” จึงเปรียบเสมือนมนุษย์ที่จะต้องได้รับการขัดเกลา เพื่อให้มีพฤติกรรมที่ตรงตามความต้องการของสังคม

อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ [กิเลส คือ มนุษย์] สามารถแสดงการถ่ายโยงจากวงความหมายต้นทางสู่วงความหมายปลายทาง ดังนี้

8. [กิเลส คือ ผู้มีอำนาจเหนือกว่า] เป็นการนำมโนทัศน์ที่สัมพันธ์กับผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าโดย “อำนาจ” หมายถึง “สิทธิ กำลัง การบังคับบัญชา” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) นำมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบหรือวงความหมายต้นทาง เพื่ออธิบายหรือถ่ายโยงวงความหมายไปสู่กิเลสซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบหรือวงความหมายปลายทาง ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1 หนึ่ง เธอเห็นรูปที่ไม่ชอบใจด้วยจักขุแล้ว ก็ไม่เก้อ ไม่มีจิตตั้งอยู่ด้วยอำนาจกิเลส ไม่เสียใจ มีจิตไม่พยาบาท และกายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ มั่นคงดี ในภายใน หลุดพ้นดีแล้ว

(ส.ม.หา. (ไทย) 19/396/100)

ตัวอย่างที่ 2 ดูกรราहुล รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นภายใน อาศัยตนเป็นของหยาบมีลักษณะแข็งแข็ง อันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อเอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างอื่นเป็นภายใน อาศัยตน เป็นของหยาบมีลักษณะแข็งแข็ง อันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น นี้เราเรียกว่าปฐวีธาตุเป็นภายใน.

(ม.ม. (ไทย) 13/135/112)

ตัวอย่างที่ 1 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ “อำนาจ” สะท้อนมโนทัศน์ กิเลสมีอำนาจเหนือกว่ามนุษย์ เมื่อมนุษย์มีกิเลสจึงเสมือนถูกควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ และตัวอย่างที่ 2 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ “ยึดมั่น” แสดงการครอบครองร่างกายและจิตใจของมนุษย์ ดังนั้นจึงสะท้อนมโนทัศน์ทางพระพุทธศาสนา คือ กิเลสเป็นผู้มีอำนาจเหนือกว่ามนุษย์ สามารถควบคุมการกระทำ เพื่อให้แสดงพฤติกรรมแง่ลบ การละจากกิเลส จึงเป็นการมีอิสระจากผู้มีอำนาจเหนือกว่า

อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ [กิเลส คือ ผู้มีอำนาจเหนือกว่า] สามารถแสดงการถ่ายโยงจากวงความหมายต้นทางสู่วงความหมายปลายทาง ดังนี้

9. **[กิเลส คือ อาหาร]** เป็นการนำมโนทัศน์ที่สัมพันธ์กับอาหาร ปรับท้นมั่งเน้นเกี่ยวกับอาหารที่มนุษย์รับประทานไปแล้ว และนำอาหารออกจากร่างกายโดยวิธีการต่าง ๆ มาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบหรือวงความหมายต้นทาง อุปลักษณ์กิเลส คือ อาหาร ปรากฏดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1 อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นต้นหา **ความสำรอกกิเลส** ความดับ ความออกจากต้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่า สันติ ในอุเทศว่า "สนฺติมุตฺตมํ".

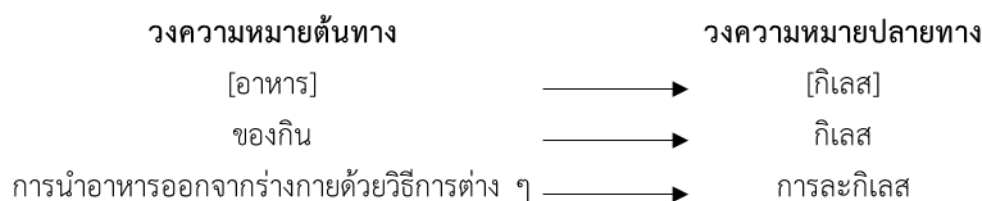
(ขุ.จุฬ. (ไทย) 30/235/94)

ตัวอย่างที่ 2 ธรรมเป็นที่สำรอกกิเลส ธรรมชาติเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์

(อง.ทสก. - เอกาทสก. (ไทย) 24/60/101)

ตัวอย่างที่ 1 และ 2 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ คือ “ความสำรอก” และ “สำรอก” หมายถึง ขย่อนเอาสิ่งที่กลืนลงไปในกระเพาะแล้วออกมาทางปาก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) การสำรอก เป็นความผิดปกติทางการหดเกร็งของกล้ามเนื้อแบบเรื้อรังหลังจากรับประทานอาหารทำให้อาหารถูกสำรอกออก ดังนั้น จึงสะท้อนมโนทัศน์ทางพระพุทธศาสนา คือ กิเลส เป็นอาหารที่มนุษย์สำรอกออก การสำรอกอาหารถือเป็นการละกิเลส เพื่อให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างสงบ โดยมีหลักธรรมเป็นที่ยึดเหนี่ยวในการดำเนินชีวิตให้ปราศจากกิเลส

อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ [กิเลส คือ อาหาร] แสดงการถ่ายโยงจากวงความหมายต้นทางสู่วงความหมายปลายทาง ดังนี้

10. **[กิเลส คือ พื้นที่]** เป็นการนำมโนทัศน์ที่สัมพันธ์กับพื้นที่ มาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบหรือวงความหมายต้นทาง อุปลักษณ์กิเลส คือ พื้นที่ ปรากฏดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1 เสียงที่ได้ยินอารมณ์ที่ทราบ อารมณ์ที่รู้แจ้ง เป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามุนียอมไม่เข้าไปติดในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ ฉะนั้น

(ขุ. มหา. (ไทย) 29/219/217)

ตัวอย่างที่ 1 พบถ้อยคำอุปลักษณ์ “แดน” หมายถึง เขต, พื้นที่ที่กำหนดไว้โดยตรงหรือโดยหมายรู้กัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) สะท้อนมโนทัศน์ กิเลส คือ พื้นที่ ดังนั้นการออกจากพื้นที่ดังกล่าวจึงเป็นการละกิเลสหรือทำให้กิเลสหมดไป

อุปลักษณเชิงมนทศน [กิลส คอ พนนท] แสดงการถ่ายโยงจากวงความหมายต้นทางสู่ความหมายปลายทาง ดังนี้

ผลการวิจัยข้างต้นมีประเด็นคล้ายคลึงกับการศึกษาของวุฒินันท์ แก้วจันทร์เกตุ (2555) ในการศึกษาเรื่อง “กิลส: การศึกษาอุปลักษณเชิงมนทศนในภาษาไทย” ซึ่งผลการวิจัยอุปลักษณเชิงมนทศนกิลสที่แตกต่างกันการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ [กิลส คอ ความมดมัว] [กิลส คอ สดล่อตาล่อใจ] และ [กิลส คอ โรค] ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเกิดจากลักษณะของตัวบท เนื่องจากวุฒินันท์ แก้วจันทร์เกตุ เก็บข้อมูลในคลังข้อมูลภาษาไทยแห่งชาติ (Thai National Corpus) ภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศึกษาข้อมูลจากงานเขียนทางวิชาการ งานเขียนกึ่งวิชาการ เรื่องแต่ง หนังสือพิมพ์และเบ็ดเตล็ด ทำให้เห็นกลวิธีการใช้ภาษาจากหลากหลายทำเนียบภาษา (register) อันเป็นผลต่อวจนลีลา (style) ซึ่งเป็นรูปแบบการใช้ภาษาแบบใดแบบหนึ่งแตกต่างจากการใช้แบบอื่นเนื่องจากบริบทหรือสถานการณ์การใช้ภาษา (อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ, 2541) การเก็บข้อมูลจากคลังข้อมูลภาษาไทยแห่งชาติทำให้ได้ข้อมูลที่สะท้อนความเป็นธรรมชาติของภาษา และสะท้อนมนทศนที่มีต่อกิลสจากมุมมองของพุทธศาสนิกชน ขณะที่การเก็บข้อมูลจากพระสุตตันปิฎกมีวจนลีลาเฉพาะตัว เป็นทำเนียบภาษาที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ทั้งยังสะท้อนมนทศนกิลสจากมุมมองของพระพุทธศาสนา พระสัณมาสัณพุทธเจ้า รวมถึงพระอริยสงฆ์รูปต่าง ๆ จึงเกิดการใช้อุปลักษณเชิงมนทศนอย่างหลากหลายในการอธิบายกิลสซึ่งเป็นนามธรรม เพื่อถ่ายทอดและนำไปสั่งสอนประชาชนจึงจำเป็นต้องอธิบายอย่างลึกซึ้ง การเชื่อมโยงมนทศนของสิ่งที่เป็นนามธรรมผ่านการใช้อุปลักษณเชิงมนทศน ยังพบในการศึกษาอีกหลายเรื่อง อาทิ อุปลักษณเชิงมนทศนแสดงอารมณ์โกรธในภาษาไทย ศึกษาข้อมูลจากการใช้ภาษาไทยในนวนิยายไทยที่ตีพิมพ์ระหว่างปี พ.ศ. 2542 – 2546 (ศุภชัย ต๊ะวิชัย, 2549) อุปลักษณเชิงมนทศนเกี่ยวกับกรรม อันสะท้อนความเชื่อในสังคมไทย (เอกพล ดวงศรี, 2561) และอุปลักษณเชิงมนทศนเกี่ยวกับอารมณ์กลัว เก็บข้อมูลจากรวมเรื่องสั้นและรายการโทรทัศน์ภาษาไทย (ณรงค์กรณ รอดทรัพย์, อัญชลี วงศ์วัฒนา และพัชรินทร์ อนันต์ศิริวัฒน์, 2560)

เมื่อพิจารณาการใช้อุปลักษณกิลสในพระสุตตันปิฎก ผู้วิจัยพบลักษณะสำคัญของมนทศน 2 ประการ ดังนี้ ประการแรก พระพุทธศาสนามีมุมมองเชิงลบต่อกิลส แม้ว่ากิลสจะเป็นภาวะปกติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์หรือเป็นเจตสิกหรืออาการต่าง ๆ ของจิตทั้งด้านบวกและด้านลบ เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ศรัทธา เมตตา สติ เป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554) พระพุทธศาสนาชี้ให้เห็นว่ากิลสเป็นสาเหตุของความเศร้าหมอง ทำให้เกิดความขุ่นมัวใจ สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคม นำไปสู่การเวียนว่ายในสังสารวัฏอย่างไม่มีที่สิ้นสุด (วรรณทิพา สังขสูตร และมนตรี สิริโรจนานันท์, 2562: 86) นอกจากพระไตรปิฎกแล้ว กิลสยังได้รับการกล่าวถึงในปงสุโรวกสูตร ซึ่งแบ่งกิลสไว้ 3 ระดับ เรียกว่า “อุปกิลส”

ประกอบด้วย อุปกิเลสชั้นหยาบ คือ กิเลสที่แสดงออกผ่านพฤติกรรมและเจตนาที่ไม่บริสุทธิ์ อุปกิเลสชั้นกลาง คือ กิเลสที่จะแสดงออกเมื่อมีสิ่งเร้ามากระทบ และอุปกิเลสอย่างละเอียด คือ กิเลสประเภทอนุสัย หรือกิเลสอันแฝงตัวสงบนิ่งในสันดาน ได้แก่ กามราคะ ปฏิฆะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา มานะ ภวราคะ และอวิชชา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับกิเลสอย่างยิ่ง เพื่อกระตุ้นเตือนให้มนุษย์ตระหนักถึงโทษจากกิเลส

ประการที่สอง เมื่อพระพุทธศาสนามีมโนทัศน์เชิงลบต่อกิเลส พระพุทธศาสนาจึงเสนอทัศนะในการกำจัดกิเลสให้หมดสิ้น (พระมหาวิริยธัมม วรรินโท และวิโรจน์ คุ่มครอง, 2561) นำไปสู่การหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดเพื่อเข้าสู่นิพพานซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ถ้อยคำอุปลักษณะที่ปรากฏจะแสดงลักษณะภาษาที่เข้าคู่กันระหว่างมโนทัศน์เชิงลบต่อกิเลสและมโนทัศน์เกี่ยวกับการกำจัดกิเลส กล่าวคือ หากพระสูตรต้นตปิฎกมีมุมมองว่า กิเลส คือ สิ่งสกปรก หรือกิเลส คือ ศัตรูย่อมปรากฏร่วมกับคำกริยาที่เกี่ยวกับการทำความสะอาดและการต่อสู้กับศัตรูตามลำดับ เพื่อแสดงการกำจัดกิเลสและขัดเกลาลงใจให้บริสุทธิ์

อาจกล่าวได้ว่า มนุษย์เชื่อมโยงประสบการณ์ วัฒนธรรม และความคิดกับถ้อยคำภาษา อุปลักษณะเชิงมโนทัศน์จึงทำหน้าที่สื่อความหมายของรูปภาษา และอธิบายมโนทัศน์หรือความคิดของพระพุทธศาสนา โดยสะท้อนผ่านถ้อยคำอุปลักษณะในลักษณะต่าง ๆ

ข้อเสนอแนะ

1. ศึกษาอุปลักษณะเชิงมโนทัศน์เกี่ยวกับประเด็นอื่น ๆ ในพระพุทธศาสนา อาทิ เมตตากฎณา ทานสังสารวัฏ
2. ศึกษาอุปลักษณะเชิงมโนทัศน์ประเด็นต่าง ๆ ของศาสนาอื่น อาทิ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม
3. ภาษาที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกมีทำเนียบภาษา คือ ภาษาสำหรับพระพุทธศาสนา ดังนั้นอาจทำให้ผู้ที่เริ่มศึกษาเข้าใจคลาดเคลื่อนได้ อุปลักษณะเชิงมโนทัศน์จะเป็นสื่อกลางที่ช่วยสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเนื่องจากทำให้เห็นการเชื่อมโยงทางความหมายกับสิ่งที่ป็นรูปธรรมซึ่งอยู่ใกล้ตัวมนุษย์มากกว่าสิ่งที่ป็นนามธรรมอย่างกิเลส
4. เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับกิเลสของภิกษุและฆราวาส เนื่องจากอุปลักษณะเชิงมโนทัศน์จะทำให้เห็นระบบความคิดที่พระพุทธศาสนามีต่อกิเลสชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งส่งผลดีต่อการสร้างความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา นำไปสู่การถือปฏิบัติอย่างถูกต้อง

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา. (ม.ป.ป.). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง พ.ศ. 2500*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ ฯ: กรมการศาสนา.
- โกศล สอดส่อง. (2558). ความเป็นหนึ่งในการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุข ในการนับถือศาสนา พุทธ คริสต์ อิสลาม ของชาวอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. *วารสารวิชาการเฉลิมกาญจนา*, 2 (2), 21-25.
- ซัซวดี ศรีลัมพ์. (2548). อุปลักษณตามแนวคิดของทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาน Metaphor in Cognitive Linguistics Theory. *วารสารศิลปศาสตร์* 5, (1), 1-16.
- ณรงค์กรณ รอดทรัพย์, อัญชลี วงศ์วัฒนา และพัชรินทร์ อนันต์ศิริวัฒน์. (2560). อุปลักษณเกี่ยวกับ อารมณกลั้วในรวมเรื่องสั้นและรายการโทรทัศน์ภาษาไทย. *วารสารอารยธรรมศึกษา โขง-สาละวิน*, 8(2), 85-107.
- ชนพล เอกพจน์ และวิรัช วงศ์กัณันท์วัฒนา. 2560. อุปลักษณความทุกขในภาษาไทย. ใน *การประชุมวิชาการเสนองผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา ครั้งที่ 14* (น. 2330-2339). ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ธนัชชา ลีลากร. (2562). *รูปแห่งกิเลสวัฏ* (วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชาทัศนศิลป์). นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธนัทพร อุทัยสุทธิจิตร. (2561). ศึกษาวิเคราะห์การขัดเกลาภิเลสตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารปัญญา*, 25 (1), 72-77.
- นันทนา วงษ์ไทย. (2555). อุปลักษณเชิงมโนทัศน์เกี่ยวกับความตายในภาษาไทย. *วารสารภาษาและวัฒนธรรม*, 31(1), 43-64.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). (2553). *พระไตรปิฎก สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้*. กรุงเทพฯ ฯ: สหธรรมิก.
- พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. (พิมพ์ครั้งที่ 16). กรุงเทพฯ ฯ: สหธรรมิก.
- พระมหาวิเชียร ธมมวชิโร. 2553. พระไตรปิฎก : ภูมิปัญญาแห่งการเรียนรู้. *Journal of Modern Learning Development*, 5(6), 374-389.
- พระมหาวิริษัณห์ วรินทร์ และวิโรจน์ คุ่มครอง. (2561). กิเลสตามหลักพระพุทธศาสนา. *วารสารมจร บาลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์*, 4 (1), 700-801
- พระสายนธ์ ธมมธีโร. (2546). *การศึกษาวิเคราะห์มานะในพระพุทธศาสนา* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิทยาพระพุทธศาสนา). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. สืบค้น 23 มีนาคม 2564, จาก www.dictionay.orst.go.th

- ว. วชิรเมธี. (2562). *กิเลส และความทุกข์ 3 ระดับ*. สืบค้น 26 มีนาคม 2564, จาก www.goodlifeupdate.com
- วรรณทิพา สังขสูตร และมนตรี สิริโรจนานันท์. (2562). หลักธรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติตนเพื่อการหลุดพ้น. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 3(2), 82-92.
- วุฒินันท์ แก้วจันทร์เกตุ. (2555). กิเลส: การศึกษาอุปลักษณะเชิงมโนทัศน์ในภาษาไทย. *วารสารมนุษยศาสตร์*, 19(2), 24-41.
- ศุภชัย ตະวิชัย. (2549). *อุปลักษณะเชิงมโนทัศน์แสดงอารมณ์โกรธในภาษาไทย* (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย). นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2560, 11 เมษายน). รู้จักพระไตรปิฎก ให้ชัด ให้ตรง. *ข่าวสด*. น. 23.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2552). *คำบรรยายพระไตรปิฎก*. กรุงเทพฯ ฯ: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. (2541). *ภาษาศาสตร์สังคม*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ ฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อาภรณ์ เอี่ยมสอาด. (2561). อุปลักษณะเชิงมโนทัศน์เกี่ยวกับเรื่องเพศในลำตัด. ใน *การประชุมวิชาการระดับชาติทางศิลปศาสตร์ประยุกต์ครั้งที่ 7* (น. 1-8). กรุงเทพฯ ฯ: สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- เอกพล ดวงศรี. (2561). กรรม : อุปลักษณะเชิงมโนทัศน์ที่สะท้อนความเชื่อในสังคมไทย. *วารสารสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา*, 10 (1), 86-102.
- Lakoff, G. and Johnson, M. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.